

ПОЛІТИЧНА ЛЕГІТИМАЦІЯ І НАСИЛЬСТВО Круглий стіл «Філософської думки»

Сергій Пролєєв

**Умови легітимаційного дискурсу
та повсюдність примусу.**

Вступне слово

Нас зібрала тема, яка має наріжне значення для всієї соціальної та політичної філософії. Окрім загальнотеоретичного інтересу, її актуалізують і українські соціальні реалії, повсякчасні трансформації яких раз за разом висувають на порядок денний питання про роль примусу в політичному житті. Небезпека ескалації насильства — причому як з боку невдоволених правлячим режимом, так і з боку можновладців — складає одну з найбільших суспільних небезпек українського сьогодення.

Найбільш продуктивним процес обговорення стає тоді, коли він починається не просто з загальної постановки питання, а має за засновок певну, чітко визначену позицію, яка піддається аналізу та критиці. Наше сьгоднішнє обговорення буде мати за свій відправний пункт текст професора Білого, у якому пропонується певне рішення щодо взаємозв'язку політичної легітимації та насильства. Не буду, випереджаючи виступ вельмишановного колеги, аналізувати особливості цього рішення. Обмежуся лише кількома загальними заувагами щодо нашої теми.

Осмисленню та обговоренню багатьох соціальних питань властива одна й та сама вада. Думка

рухається в межах поставленого питання, пропонуючи ті чи ті його вирішення, однак жодним чином не торкається підстав, які *уможливлюють* саму постановку питання. Інколи теоретичні втрати від цього не надто істотні, але інколи вони мають вирішальне значення. На цьому необхідно зробити наголос, звертаючись до проблеми легітимації.

Ця потужна та змістовна категорія окреслює широке поле для філософського, соціологічного, політологічного, правознавчого, культурологічного дискурсів. Причому чим довше й чим інтенсивніше триває аналіз та промислення такого поля, тим більш самодостатнім видається його зміст для свідомості. Активний дискурс легітимації, який триває вже близько століття (якщо рахувати від М. Вебера), перетворив позначуване даним поняттям явище на безумовну величину. Видається, що будь-який елемент соціальності має бути легітимований, інакше він начебто втрачає шанси на довготривале та продуктивне існування. Поняття легітимації екстраполюється навіть на ті сфери, суспільний характер яких є опосередкованим (ідеться, наприклад, про «легітимність знання»). Подібні універсалістські зазіхання успішних гуманітарних концептів цілком типові й не мають дивувати.

Поза тим, універсальна пояснювальна спроможність чи просто застосовність поняття легітимації цілком ілюзорна. Стисло позначимо це.

Передусім, поняття легітимації є адекватно застосовним лише щодо стосунків влади. Безглуздо казати, наприклад, що легітимно чи нелегітимно йде дощ або що людина захворіла легітимно чи ні. Лише у просторі потестарності, де отримують своє визначення феномени прав і волі, концепт легітимації є доречним. Але це не єдине обмеження. Не менш важливо те, як розуміється суспільна дійсність. Не випадково саме Макс Вебер вводить в активний обіг ідею легітимації, що в його аналізах соціальних явищ відіграє таку значущу роль. Це тісно пов'язано із засновковою для Вебера ідеєю про суб'єктивний сенс як універсальну інстанцію, що опосередковує всі стосунки та дії в суспільстві. Як відомо, Вебер стверджує це розуміння соціальності на протигагу детерміністській Марксовій моделі суспільства, у якій, наголосимо, поняттю легітимації просто не знаходиться місця.

Для Маркса важать лише ті чи ті сили, які обумовлюють суспільну ситуацію *незалежно від волі та свідомості людей*. Те, на чому Вебер наголошує, Маркс від початку відкидає. Для нього легітимація та пов'язані з нею ефекти суб'єктивного визнання виступають цілковито епіфеноменами. Вони не стільки розкривають дійсність, скільки приховують її. Значення мають лише об'єктивні причини, які обумовлюють стан речей і структуру ситуації, у якій діють люди. Що ж до того, якого сенсу для людей набувають ті чи ті реалії, що вони визнають чи чому чинять спротив, до яких угод пристають — все це є суто похідними явищами. Наслідками, а не причинами: суб'єктивними формами дії об'єктивних законів. Саме через

це фундатори марксизму швидко відходять від свого початкового поняття «форми спілкування» (чинного ще у «Німецькій ідеології») на користь «суспільних відносин», основою яких є виробничі стосунки.

Вести мову про легітимацію, не враховуючи цих загальних теоретичних передумов її виправданості як концепту, означає здійснювати гіпостазування поняття — зрештою, його інтелектуальну фетишизацію. Також треба врахувати складну структуру легітимації, на відміну від легальності, що означає просту відповідність закону. Якщо легальність є по суті формальною процедурою, то легітимність передбачає апеляцію до людської волі. Причому не лише як до формального принципу належного, як ми це бачимо в Канта, а в її конкретній змістовності. Поставимо питання: що, зрештою, відбувається у процесі легітимації? Найзагальніша відповідь полягає в тому, що через легітимацію конститується право на владу, а відтак влада у власному сенсі слова починає існувати.

Альтернативою будь-якого права традиційно вважається насильство. Максима «сила не створює право» видається безумовною істиною. І як формальний правовий принцип вона насправді такою є. Однак, щоб уникнути редукції складної соціальної дійсності до тієї чи тієї правової або філософської абстракції, маємо вдатися до уточнення та розрізнення змісту понять. Почнемо з поняття насильства, у якому як у протилежності права (а також і протилежності влади в її власному сенсі) некритично поєднуються суттєво різні поняття сили та її застосування, примусу й власне насильства. Лише розвівши смисли щонайменше цих трьох понять, ми отримаємо можливість для змістовного розуміння зв'язку легітимації та насильства.

Теоретична похибка полягає в наданні поняттю сили суто інструментального значення. Відповідно до нього сила виступає окремою здатністю, застосування якої створює ситуації насильства. Фактично маємо теоретичне ототожнення понять насильства та сили. Однак поняття сили не тягне за собою автоматично поняття насильства в його соціальному чи етичному сенсі. Воно є лише певним принципом, за допомоги якого мислиться дійсність взагалі. Сила не є окремою приналежністю людини — це не виправдано вузький контекст її розуміння. Сама людина, як і будь-яке інше суще, є певною силою. Можна мислити щось як силу, а можна — як річ, властивість, значення, процес тощо. Тут маємо справу лише з певною онтологічною презумпцією, що перетворює всю дійсність на поле взаємодії сил, якого неможливо уникнути.

Відповідно неможливо уникнути повсякчасної *вимушеності* у структурі людського буття. Людина як певна сила повсякчас має справу з іншими силами, потуга яких перевищує її власну, що робить людське існування підпорядкованим безлічі чинників. Усе це є різними формами примусу, чи то панування необхідності. Через всебічну обумовленість людського

існування, людина начебто взагалі практично ні в чому не залишається вільною. Суто в матеріальному плані це насправді так є. Однак людина має бути осягнута не лише в її натуральній даності, а і як особливе буття, способом існування якого є самочинність, самовизначення. Як така, людина постає через автономію волі. Її не матеріальним, а формальним визначенням є свобода.

Примус має широкий спектр значень, відмінність яких не можна не зауважити. Характер примусу має природна необхідність, власні потреби, з вимогами яких не можна не рахуватися. Іншого гатунку примус виникає в ситуаціях соціалізації, опанування людиною загальних форм людського існування, наприклад мови. Спосіб слововжитку, значення слів, мовні конструкції містять імпліцитний примус. Ще одна модифікація примусу — влада належного, взагалі соціокультурна нормативність. Примус прямий та опосередкований, прихований чи явний, похідний з чиеїсь волі чи такий, котрий виступає як об'єктивна необхідність, фізичний чи символічний тощо — все це застерігає від підведення різних виявів примусу під один знаменник.

Нарешті, насильство позначає ситуації, де загрожується чи взагалі скасовується автономія волі. Легітимація передбачає дію волі, насильство волю начебто відкидає, спростовує, заперечує. Але якщо легітимація пов'язана з визнанням права на владу з боку суб'єкта, то неприйнятність примусу стосується лише тієї сфери, де воля є самочинною (тобто має автономію). Автономність властива будь-якій волі, але зміст і межі цієї автономії в кожному випадку культурно обумовлені — вони не є формальним визначенням. Сферу самочинності волі можна також визначити як реальну свободу. За межами свободи, або за межами, в яких воля є автономною, примус не лише є «законним», прийнятним, але й часто необхідним. Тут зовсім не виникає суперечності між застосуванням сили та свободою особи. Якщо, звісно, застосування сили відповідає природі ситуації.

Навіть якщо вбачати у свободі сутність людини, помилково визначати людину виключно через свободу. Не менше значення в людському існуванні мають *блага*. У певному розумінні навіть зміст легітимації може бути осягнений як символічний обмін свободи на блага. Цей процес невпинно відбувається в соціальному житті. З позиції модерної класики він є нонсенсом. Однак, натомість, реальність сучасного світу робить нонсенсом визначення людини як відверненої сутності. На сьогодні свободу чи автономію волі неможливо мислити як чистий принцип. Радше можна вести мову про людину як шанс свободи, як відкрити й доволі крихку можливість. Відповідно головна увага теоретичного розуму починає звертатися не до абстрактного обстоювання людської самочинності, а до умов і можливостей реалізації шансу свободи, до конкретної *економіки* взаємної конвертації свободи та благ. Без того потужного впливу, який спричиняє на всі

суспільні стосунки категорія благ, досягнути зміст і процес легітимації просто неможливо. Адже головна проблема соціальності полягає не в тому, як дістатися свободи, забезпеченої від насильства. Найбільшу проблему реальних суспільств складає *прийнятність примусу*, надзвичайно широке, добровільне й незаперечне прийняття його різноманітних форм. Колись Габермас осмислював цей сюжет як колізію системи та життєвого світу, ведучи мову про «колонізацію» останнього і вбачаючи в комунікації та комунікативній раціональності спосіб розв'язання наріжної соціальної колізії. Годі заперечувати продуктивність цієї позиції, яка залишається й на сьогодні однією з головних складових соціально-філософського дискурсу. Однак очевидно, що вона апелює кінець кінцем до тієї автономії індивіда, яка уможливорює його як учасника «аргументованого дискурсу» і реальність якої на сьогодні складає найбільш гостре питання.

Сучасна глибока криза автономії особи спонукає бачити в останній утопічний конструкт (хоча, вірогідно, цій спокусі й не слід піддаватися). А це, своєю чергою, ставить під сумнів феномен суб'єктивного визнання як соціального акту, внаслідок чого загалом підважується можливість легітимації. Чи залишається легітимація взагалі можливою в сучасних суспільствах (точніше: у глобальному світі), чи не перетворюється вона на політологічну фікцію? І які це тягне наслідки за собою — чи не створило сучасне людство світ, який є нежиттєздатним і приречений загинути? Якщо неможливо існувати в суспільстві, уникнувши примусу, то якими є механізми та інстанції сучасних соціальних примусів? Чи не відбулося так, що найбільше насильство імплантоване в нашу повсякденність, в звичаєний спосіб життя? І яка можлива альтернатива цьому стану речей?

Олег Білий

Політична легітимація і насильство

Людину можна як живу істоту примусити (bezwungen werden), тобто підкорити владі інших її фізичну і загалом зовнішню сторону, але вільну волю у собі і для себе примусити неможливо... Примусити до чогось можна лише того, хто хоче, щоб його примусили.

Г.В.Ф. Гегель. Філософія права (пар. 91).

Однією з найскладніших проблем сучасної політичної філософії є проблема легітимації. При всьому розмаїтті глумачень цієї форми *соціальної яви* природа політичного визнання залишається загадковою і доволі нез'ясованою. Феномен легітимації перебуває у предметному горизонті таких відділів соціального знання, як онтологія, теорія комунікації, психоаналіз, філософія права, філософія культури і, ясна річ, політична філософія.